

Úvod

V lidské kultuře dodnes působí současně dva mechanismy při její změně. Mód- ní prvky se šíří jako napodobování odlišné kultury nebo ji přenášejí migrující lidé jako její nositelé. Zatímco první způsob slouží často k povrchnímu předávání mód- ních prvků, které zpravidla nezasáhnou podstatu původní kultury, mohou nositelé jiné kultury v druhém případě silně ovlivnit nové prostředí, přestože jsou v menši- ně. Nemusí tomu tak být vždy a všechny zákonitosti takových procesů naštěstí ne- známe. Jinak by naše kultura byla jednolitá. A tak role příchodících šířitelů kultury nemusí být vždy naplněna.

Tab. 0.1 Definice evropského mezolitu a neolitu

mezolit - kultura prehistorických populací s ekonomikou založenou na lovu (malá zvířata) a sběru (vodní zdroje) existující na počátku postglaciálního období (od 10 000 BP) v období rychlých ekologických změn mezi paleolitem a neolitem, typické je použití nástrojů složených z mikrolitických čepelí a úštěpů geometrických tvarů, bez keramických nádob a broušených kamenných seker, zánik těchto kultur lze předpokládat postupně až do eneolitu, možná i déle

protoneolit - kultury s určitými prvky chovu zvířat v ekonomikách jinak založených na sběru

paraneolit - lovecko sběračské kultury používající keramické nádoby

lesní neolit - lovecko sběračské kultury používající keramiku původně spojené s lesními oblastmi východní Evropy

předkeramický neolit - prehistorické populace s produktivní ekonomikou bez výroby keramických nádob většinou v oblasti Blízkého východu

subneolit - prehistorické populace původně s produktivní ekonomikou, které se později staly lovci a sběrači, jde především o oblasti Eurasie, kde přírodní podmínky omezily možnosti pěstování plodin a domestikace

neolit - prehistorická společenství s produktivní ekonomikou (pěstování a chov domestikovaných plodin a zvířat) a doplňkovým lovem a sběrem, využívající i další prvky tzv. neolitického balíku (broušené kamenné sekery, textil, keramické nádoby, stálá obydlí pravoúhlého půdorysu) v období od 8000 BP až do nástupu eneolitu nebo chalkolitu (doba měděná)

Aplikovat tyto úvahy na situaci v pravěku je mnohem obtížnější. Neznáme to hlavní, o co tehdejší lidé šlo. Nevíme zda a proč by uvítali některé převratné změny. Přejít od lovectví k zemědělství patří bezpochyby k největším z nich. V čem je hlavní problém? Archeologie jako hlavní vědní disciplína zabývající se artefakty jako výrobky lidských rukou se dlouhou dobu soustředila na vytvoření následnosti jednotlivých kultur, na tak zvanou kulturní historii.

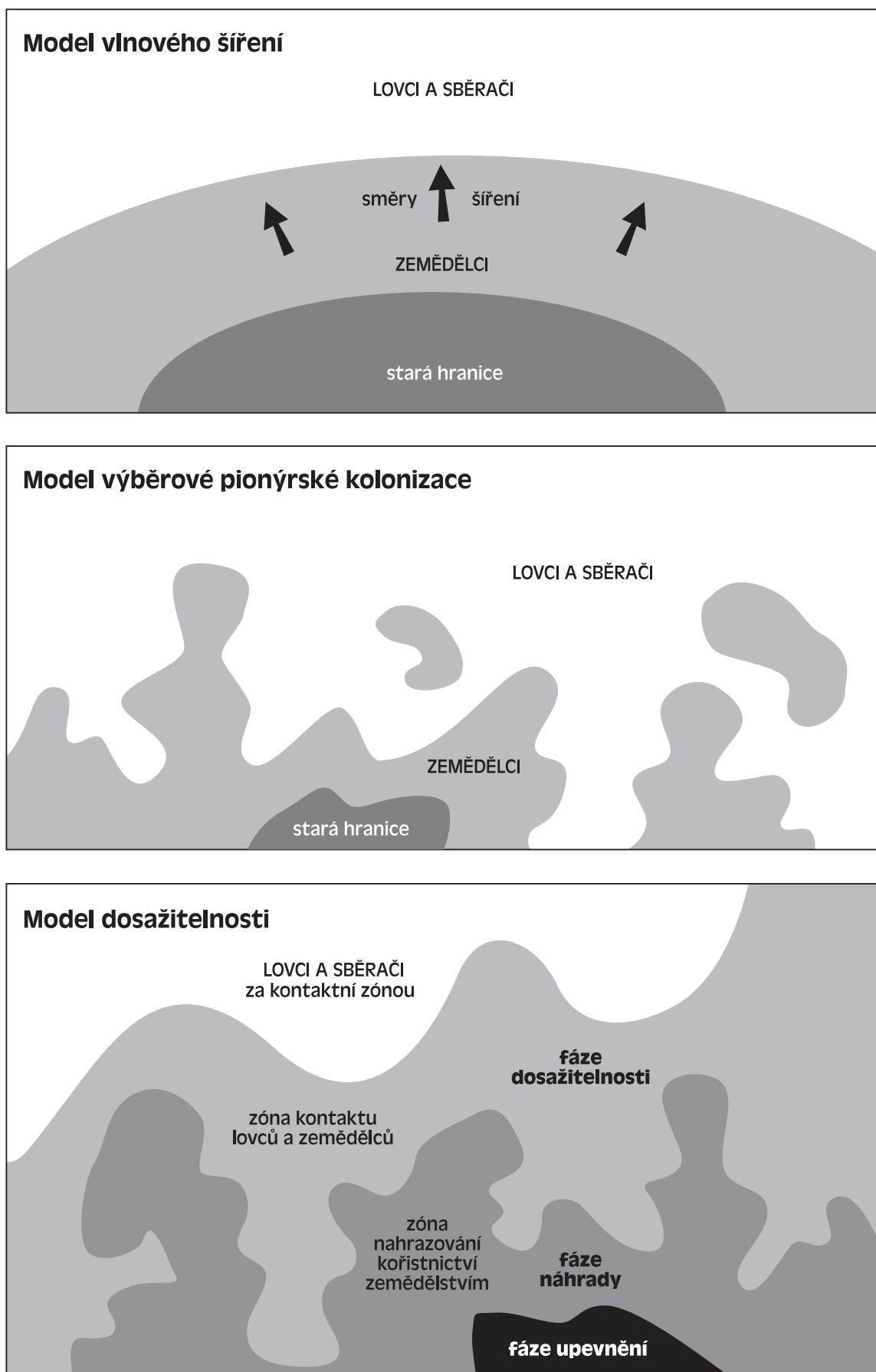
Objektivně je však jisté, že do světa artefaktů musely nutně vstupovat mnohé vztahy a příčiny, které je vytvářely a ovlivňovaly. To se týká i tak velkých témat ja- kým je neolitizace Evropy.

Ve většině odborných knih o počátku neolitu se hovoří o proměnách keramických nádob, jejichž zbytky archeologové nalézají ve velkém množství. Tato srovnání jsou samozřejmě obtížná, protože počet zkoumaných lokalit je velmi omezený a dílčí závěry nemusí platit obecně.

Existují dva základní názory na to, jak se tzv. neolitický balík (viz. **tab 0.1**) dostal do Evropy. Buď kontinent osídlili kolonisté a „balík“ tam osobně donesli, nebo si evropští mezolitici osvojili obsah balíku a přeměnili se v neolitiky.

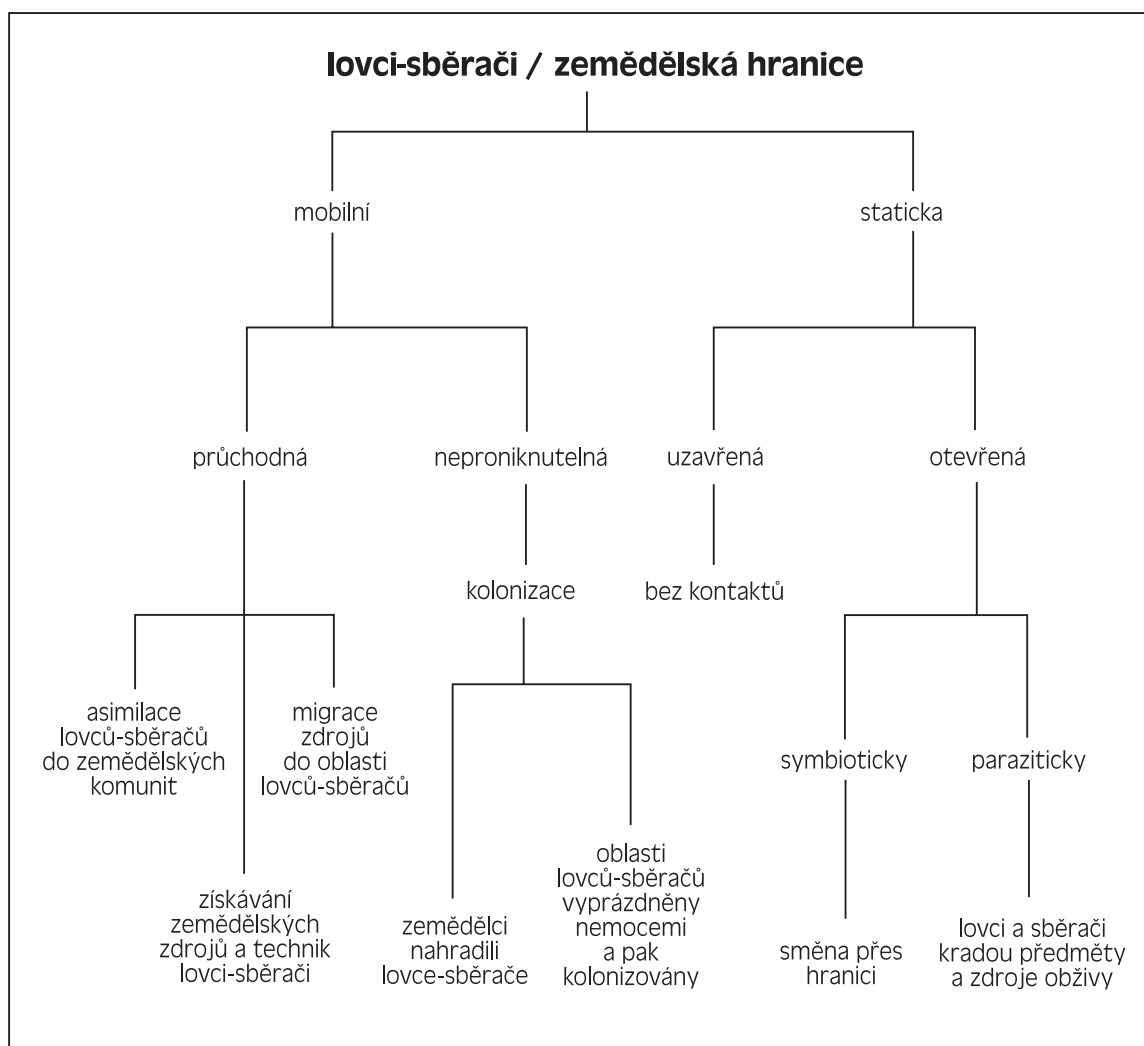
V této knize se přikláním k řešení, která respektují proměny celé lidské kultury. Tedy nejen keramických nádob, ale i způsobu obživy, bydlení, nástrojů, využívání surovin apod. Právě změna způsobu života je velmi důležitým rysem odlišujícím od sebe kultury lovců - sběračů a zemědělců - pastevců. V osmdesátých letech minulého století tohoto jevu využili A. J. Ammerman a L. L. Cavalli-Sforza k vytvoření tzv. **vinového modelu** šíření zemědělství v Evropě z Předního východu. Předpokládali, že zemědělská produkce umožnila značný demografický nárůst neolitické populace, která vzniklý tlak řešila migrací. Směr této migrace je možné sledovat ve směru z jihovýchodní do severozápadní Evropy, kde dochází k časovému zpoždění ve výskytu zemědělských kultur. Směrem na severozápad také neolitické kultury často ztrácí některé svoje důležité znaky. Velmi důležitou metodou se stalo absolutní datování jednotlivých lokalit. Podle jejich stáří by totiž bylo možné určit postup neolitizace. V praxi se ale vynořil problém. Data zjištěná metodou ^{14}C (rozpad radioaktivního uhlíku) jsou početná, ale ne zcela přesná a jejich kvalita je obtížně srovnatelná. Proto se i my v dalším textu budeme setkávat za daty s označením „bc“ (před narozením Krista, tj. před naším letopočtem) nebo „bp“ (před dneškem). Nově užívaná přesná data dendrochronologická (srovnání stáří dřev podle letokruhů) jsou zase nepočetná. Časové údaje opravené podle tohoto datování pak mají za číselným údajem označení BC nebo BP.

Vše je však ještě složitější v tom, že způsob obživy oba tyto světy neodlišoval tak výrazně. I zemědělci dlouhou dobu využívali lovu jako doplňku své potravy. A naopak, lovci dokázali využít alespoň některé prvky zemědělské kultury, např. výrobu keramických nádob nebo kamenných broušených seker. Ještě v druhé polovině osmdesátých let na mnohé nedostatky zmíněné teorie upozornil M. Zvelebil. Například ve východní Evropě na mnohých sídlišťích nebyla domestikace plodin a zvířat zachycena až do 3. tis. BC nebo tvořila jen nízké procento. M. Zvelebil se vůbec podíval na problém očima lovců a sběračů. Nechtěl připustit, že by nebyli schopni mnohé prvky neolitické kultury sami přijmout. Uvedl kontinuitu mezi mezolitickým a neolitickým osídlením v některých oblastech. Začal zkoumat konkrétní stupeň rozšíření skutečného zemědělství. Díky tomu došlo k ujasnění mnohých důležitých rozlišujících pojmů a odborníci rozdělili území Evropy na ta, kam dosáhla kolonizace zemědělců, jejichž předky byli obyvatelé Předního východu, a na oblasti, kde neolitizace proběhla pravděpodobně akulturací domácího loveckosběračského obyvatelstva.

obr. 0.2 Modely neolitizace (Zvelebil, 1986, fig. 2). ■

Pojmy akulturace a migrace jsou pro archeologii obtížně vysvětlitelné. Konkrétních vyjádření najdeme velmi málo. Jedním z nich je **Dennellova klasifikace zemědělských hranic**, která je vyčerpávajícím výčtem možností. Samozřejmě, že ten který postup se uplatnil v konkrétních podmínkách, ale jak si postup zemědělství máme představit? Zůstaňme však u M. Zvelebila, protože ten se snaží o konkrétní vyjádření. Nejdříve však nabádá k opatrnosti v aplikaci všech modelů hranic zemědělství. Jejich fungování známe dobře z 18. a 19. století např. z Ameriky nebo Austrálie (se znaky jako je populační růst, extenzivní využití půdy), ale nelze je přejímat automaticky pro situaci pravěké Evropy. Moderní zemědělství mělo jistě zcela jiný efekt. Upravuje i **model výběrové pionýrské kolonizace** a předkládá **model dosažitelnosti**, který má tři fáze - dosažitelnost, náhradu a upevnění. V první fázi znají lovci a sběrači zemědělství z doslechu a směny některých materiálů. Lovci i zemědělci však stále fungují se svým způsobem hospodářství. Tato fáze končí, pokud lovci přijmou alespoň některé prvky zemědělství. V druhé fázi náhrady buď kořistníci sami přijali prvky zemědělství jako svůj způsob obživy nebo zemědělci pronikli na jejich území a konkurují jim v získávání půdy a zdrojů. Tato fáze končí, když lovci

Obr. 0.3 Dennellova klasifikace zemědělských hranic (podle Dennell 1985, fig.1). ■

přijmou zemědělství nebo přestanou soutěžit se zemědělci. Ve třetí fázi jsou nositelé neolitické ekonomiky usazeni na nejlepších půdách, provozují intenzivní zemědělství a expandují do nových oblastí. Příčiny popsaných postupů je obtížné hledat, protože se lišily region od regionu v závislosti na přírodním prostředí a sociálních a ekonomických potřebách lidských populací. **Demická difúze** (tj. pronikání malých skupin neolitických kolonistů) tímto způsobem dosáhla až do středozápadní Evropy.

Na samém konci minulého století však vystoupil s novým pojetím evropské neolitizace A. Whittle. Jeho kniha „Evropa v neolitu. Vznik nových světů“ představuje velmi promyšlenou, ale mnohdy problematickou koncepci přechodu evropských loveckých populací k zemědělství.

Jde o pozoruhodné dílo se zřetelnou logickou stavbou, využitím rozsáhlých znalostí získaných z evropské literatury a překonávající některé ještě donedávna aktuální modely původem rovněž z britské archeologické školy (úloha domu v domestikaci člověka od Iana Hoddera). Autor používá důsledně kritiku archeologických pramenů, a to i v situacích, které nepodporují jeho stanoviska. Na druhé straně neváhá použít modelový výklad, aby vystihnul procesy neolitizace. Přestože v argumentaci využívá znalosti z archeologických lokalit, nejde o artefaktní pojetí archeologie, spíše o výklad nálezových situací a úlohy artefaktů v nich. Mnohé otázky překračují archeologické myšlení. Přestože se autor snaží odlišit od procesuálního výkladu ovlivněného sociologií a antropologií (Whittle 1999, 371), využívá zásadním způsobem poznatků o vlivu prostředí na lidská společenství. Za překonané pokládá i marxistické a postprocesuální zaměření pozornosti na vztah skupiny a společnosti (Whittle 1999, 371).

Za hybatele změn, které nazýváme neolitizace, považuje nikoliv materiální zdroje a sociální diferenciaci, ale víru a ideje. Jejich šíření bylo umožněno mobilitou lovců a sběračů (ne tedy zemědělců!). I raně neolitická sídliště nepovažuje za stálá, protože jejich obyvatelé byli svým způsobem života stále ještě v pohybu z místa na místo. Hodnoty a myšlenky spolupráce, sdílení, solidarity, vzájemnosti, úcty a vážnosti byly středem tehdejšího života a jejich udržování bylo důležitější než kolísající podoba obývaného světa. Zatímco lidé byli rozptýleni v krajině, smysl byl udržován pravidelným shromažďováním, výměnou dárků, pohoštění a účastí při rituálu. Tak se postupně vytvořila neolitická společnost.

Whittleho koncepce se radikálně rozchází se zde upřednostněným modelem interakce spojené s migrací. Právě tento protipól je vhodný k argumentování, jehož cílem není převracet autorovy závěry, ale upozornit na to, že pouhý racionální výklad se stává polem stejně pravděpodobných řešení. Respektování zkušenosti může odstranit prvky pouhé víry v to či ono řešení neolitizace Evropy. K tomu je nejdříve nutné seznámit se s Whittleho pojetím vzniku neolitu. Za hlavní odlišnosti od obecného konsenzu autor sám považuje tři aspekty. Prvním je počátek neolitu, který vysvětluje mobilitou kořistníků, jež umožnila akulturaci. Tu odlišuje od tzv. „zlomkové“ infiltrace po moři (boat-people model) a rychlé

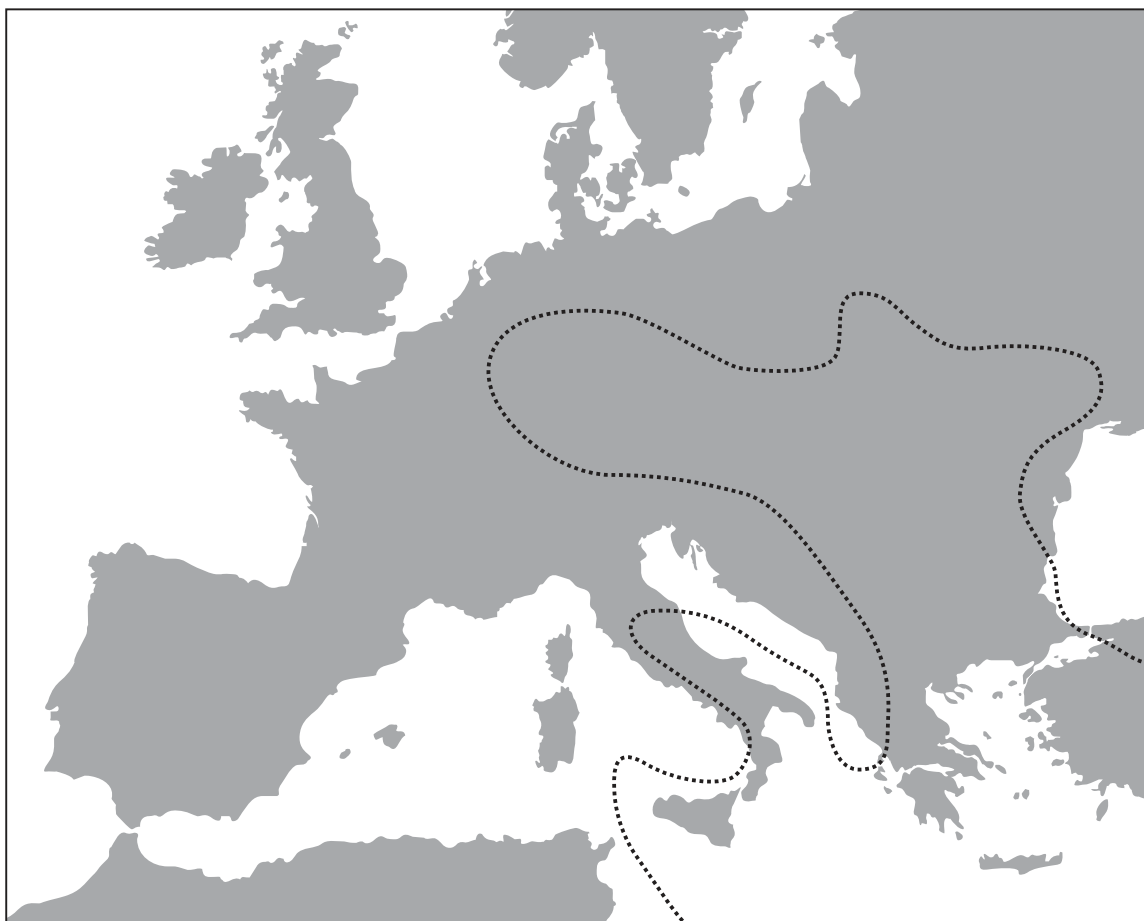
kolonizace expanzí celé populace do prázdných oblastí pevniny. Druhým aspektem jsou neolitická sídliště, která nepovažuje za stálá, problematické jsou pro něho pojmy „první zemědělci“, „sídliště“, „raně zemědělská společenství“, neolitická „revoluce“. Třetím aspektem je odmítání sociální diferenciace jako hybné páky vývoje společnosti, ať už změnou rodové společnosti v individuální domácnost, kmenové v náčelnictví, či ke společnosti s výraznější pozicí muže. Whittleho koncepci zde sleduji jen zhruba po výklad doby do 5000 BC, kdy ve středozápadní Evropě končí jednota „páskových“ kultur, Balkán a Řecko vstupuje do další etapy vývoje společnosti a v severozápadní Evropě se objevují kultury s rysy neolitu. Prvopočáteční postup neolitizace je tím ukončen a další procesy ovlivněné migrací je obtížnější sledovat.

Lidé se neusadili hned na počátku neolitu. Vázanost na místo se vytvářela výše uvedenými principy. Neolitické lidi sdružovala domestikovaná zvířata a pěstované plodiny. Ještě pravidelně lovíli zvěř, rybařili a sbírali divoké plodiny. Nestali se okamžitě „smíšenými zemědělci“. Udržovali mnoho kořistnických zdrojů, ale v malém množství byly pěstované obilniny. Zvířata byla považována za společníka člověka. Tak vznikly usedlé populace.

Dobře informovaní kořistníci byli ochotní přijmout nové zdroje, pokud byly v souladu s jejich sociálními normami. Víra i hodnoty neolitu však na mezolit navazují. V tomto smyslu neolit nevytvořil nový svět, ale navázal na starý. Byla to nová fáze sdílení uvnitř lidské společnosti a ve vztazích k okolnímu světu. Nebyl však žádný jeden způsob neolitického života. Minulost, tradice a paměť bránily jednotě. Původní kořistníci si živobytí opatřovali širokým spektrem zdrojů pomocí strategie mobility. Malé skupiny mohly být rozptýleny po rozsáhlých oblastech (Whittle 1999, 355-360).

Způsoby neolitizace považuje Whittle (1999, 369-371) spíše za možnost než nevyhnutelný proces. Počátky byly ovlivněny náhodou dostupnosti (jako v JV Evropě nebo JV Itálii), některé urychleny vědomou volbou (jako při vzniku LBK), jiné odsunula existence alternativní tradice nebo souběžnosti (jako v údolí Dunaje, na mnoha místech středního a západního Středomoří, v jižní Skandinávii). Přejít od mezolitu k neolitu byl pravděpodobně méně monumentální než si představujeme. Technologicko-ekonomické faktory nebyly tak důležité, což bylo dáno schopnostmi kořistníků vybrat si určité řešení. Lovecká etika sdílení a spojení pokračovala do neolitu, proto byly pěstování rostlin a chov zvířat spolu s prvky neolitické materiální kultury přidány k již existujícím jako ulehčení sdílení a shromažďování a oslavy zajištění potravy a nápojů a projevů skupinové identity.

Whittleho výklad vnesl dávný spor o akulturaci a kolonizaci do zcela nové fáze. Proto se k němu budeme v dalších částech knihy vracet. Z pohledu našich projektů experimentální archeologie totiž obsahuje slabinu. Předání všech prvků neolitického balíku, které jsou prokázány archeologicky od Řecka přes Balkán až po středozápadní Evropu, se nemohlo obejít bez přítomnosti těch, kteří tuto kulturu dokonale ovládali. Sklizeň neznámých plodin a chov zvířat, výrobní technologie

Obr. 0.4 Mapa minimální hranice demické difúze (podle Zvelebil 1995, fig.1). ■

zcela nových nástrojů, předmětů a staveb vyžadovala v daném okamžiku znalosti, jejichž předání akulturací by nebylo možné. A díky délce zemědělského cyklu (nejméně jeden rok) neuskutečnitelné i časově. Nemáme žádné doklady neúspěšných pokusů nebo výběrového přejímání pouze některých prvků neolitického balíku. Ti, kteří neolitickou kulturu ovládali, nemuseli nutně antropologicky a geneticky souviset s anatolskou nebo řeckou populací zemědělců. Nemuseli být ani početně silnější než místní lovecko sběračské obyvatelstvo. Ale ovládali duchovní i technologické normy neolitické společnosti, bez nichž by předávání takové kultury nebylo možné.

Vysvětlení neolitizace Evropy M. Zvelebilem pokládám za správné a v následujícím výkladu se toto stanovisko opřené o výsledky experimentální archeologie promítne.

M 2001

